

MONTESQUIEU INSTITUTE

Hoe houden we Europa stabiel?

Marcel de Ruiter

Beste bezoeker van het Haagsch College.

Fantastisch dat u naar het college van Bas Jacobs bent gekomen. Als dank voor uw komst bieden wij u in samenwerking met het Montesquieu Instituut dit handige overzicht van Marcel de Ruiter aan.

Marcel de Ruiter is verbonden aan het Montesquieu Instituut en adviseur bij Adviesbureau Public Affairs en Communicatie Van Oort en Van Oort. Hij was senior beleidsmedewerker van de directie algemene economische politiek van het ministerie van Economische Zaken.

Meer informatie over de economie, groei, bezuinigingen, Europa en de eurocrisis vindt u op de website van het Haagsch College en het Montesquieu Instituut.

In ons archief kunt u samenvattingen terugkijken van eerdere colleges:

- Bernard Wientjes over de kracht en zwakte van het bedrijfsleven
- Mathijs Bouwman over de staat van de Nederlandse economie
- Nout Wellink over de rol van de centrale banken
- Jaap de Hoop Scheffer over de afnemende macht van Europa
- Onno Ruding over de bezuinigingen
- Martin Visser over de jaren van de eurocrisis
- Alexander Rinnooy Kan over het poldermodel en het sociaal akkoord

Haagsch College is een initiatief van NewsCollege, opgericht door Vincent Rietbergen en Freek Ewals.

Hoe houden we Europa stabiel?

De eurocrisis heeft de stabiliteit van Europa danig op de proef gesteld. Hoewel premier Rutte dit zelf ontkent, zou deze in 2012 volgens de Volkskrant zelfs hebben gedreigd dat Nederland uit de euro zou stappen. Ondanks alle problemen bestaat de euro echter nog steeds. Intussen is met het Europees semester e.d. het macro-economisch toezicht vanuit Europa op de nationale EU-lidstaten aangescherpt. Daarnaast moet eind 2014 de Europese bankenunie van start gaan. Is dat voldoende om de eurozone in de toekomst stabiel te houden?

De eurocrisis

De eurocrisis is ontstaan door een samenloop van omstandigheden. In sommige landen, zoals in Griekenland, was er sprake van zeer slechte overheidsfinanciën, met een hoge staatsschuld en hoge tekorten. In andere landen stapelden de overheidsschulden zich op als gevolg van reddingsoperaties om de financiële sector overeind te houden. Spanje en Ierland hadden hier last van, maar ook in Nederland steeg de staatsschuld sterk. De kredietcrisis bracht niet alleen de banken aan het wankelen, maar zorgde ook nog eens voor een diepe economische crisis waardoor overheidstekorten verder stegen. Veel economen zijn van mening dat het bezuinigingsbeleid de economische crisis in Europa heeft verergerd, waardoor een soort vicieuze cirkel van lage groei en bezuinigingen is ontstaan.

Jacobs (2012) ziet de bankencrisis als vermoedelijke hoofdoorzaak van de eurocrisis. Volgens hem zijn de macro- economische onevenwichtigheden in de eurozone ontstaan door excessieve schuldopbouw in vooral de private sectoren van de periferie en wellicht de publieke sectoren in Griekenland en Portugal. Dit leidde tot betalingsbalanstekorten en een verslechterende concurrentiepositie (door stijgende loonkosten) in Zuid-Europa. Dit ging mis toen de tekorten op de lopende rekening van de betalingsbalans niet meer konden worden gefinancierd als gevolg van de financiële crisis.

Kenmerkend voor de eurocrisis is de wederzijdse houdgreep van banken en nationale overheden. De nationale overheden willen de grote banken niet failliet laten gaan vanwege de schadelijke economische consequenties daarvan en moeten zich zwaar in de schulden steken om de banken te redden. In verhouding tot de nationale economie zijn sommige financiële instellingen zo groot dat landen niet of nauwelijks bij machte zijn ze te redden, terwijl er geen adequaat Europees reddingsmechanisme is. Andersom komen banken in de problemen door de waardedaling van overheidsobligaties die zij in portefeuille hebben.

Onderliggende zwakheden en verschillen

Een onderliggend probleem van de eurozone zit in zwakheden in concurrentiekracht en dergelijke van de economie in met name Zuid-Europa. Daarbij is sprake van aanzienlijke verschillen tussen de economieën van de eurolanden. In het verlengde hiervan moet gezegd dat het voordeel van de euro is dat de eurolanden geen onzekerheid meer hebben over hun onderlinge valutakoersen, en dat transactie- en omwisselkosten zijn weggefallen.

Zonder de euro zouden veel Europese landen de facto een min of meer vaste wisselkoers ten opzichte van de Duitse mark nastreven. De euro is (mede) bedoeld om te voorkomen dat een dergelijk vast maar aanpasbaar wisselkoersarrangement door speculatie uit elkaar wordt gespeeld. Ook was voor de invoering de gedachte dat de euro de betrouwbare reputatie van de Duitse mark zou 'erven' en de andere landen (dan Duitsland) zouden kunnen profiteren van een bijna even lage rente als in Duitsland.

Macro-economische onevenwichtigheden

Om verdere crises te vermijden wordt er tegenwoordig scherper toezicht gehouden op de macro-economische ontwikkelingen in de eurozone. De Europese Commissie heeft op 5 maart 2014 voor de derde keer diepteonderzoeken in het kader van de macro-economische onevenwichtighedenprocedure (MEOP) gepubliceerd:

- Er zijn onevenwichtigheden in 14 van de 17 onderzochte lidstaten. Alleen in Denemarken, Luxemburg en Malta zijn geen onevenwichtigheden geconstateerd.
- De onevenwichtigheden voor Italië, Kroatië en Slovenië worden als buitensporig bestempeld.
- Voor Nederland ziet de Europese Commissie nog steeds risico's rond de hoge private schuld en de woningmarkt. De Commissie blijft de ontwikkeling van het Nederlandse overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans volgen.
- In Italië zijn de overheidsschuld en het concurrentievermogen een buitensporige onevenwichtigheid. Aangezien Italië de derde economie van het eurogebied is en het onzeker is of Europa voldoende middelen heeft om Italië financieel te redden, vormt dit een risico voor de euro (Wijffelaars & Stegeman, 2014).
- Voor Spanje wordt de vorig jaar vastgestelde onevenwichtigheid op het terrein van de financiële sector, de externe positie en private sector schuld niet langer als buitensporig aangemerkt.
- Duitsland is toegevoegd aan de lijst van landen met onevenwichtigheden vanwege het aanhoudende overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans.

Wisselkoersinstrument verloren

Strenge en geloofwaardig gehandhaafde begrotingsregels en monitoren van macro-economische onevenwichtigheden zijn niet voldoende om toekomstige crises te voorkomen. Het is ook van belang naar dieper liggende oorzaken te kijken. Door samen te gaan in een muntunie hebben de eurolanden bijvoorbeeld afstand gedaan van hun mogelijkheden om een zelfstandig monetair beleid te voeren.

Als het economisch minder gaat kunnen ze bijvoorbeeld niet hun export stimuleren door hun valuta minder waard laten worden ten opzichte van de andere eurolanden. Het voordeel van het wegvallen van deze mogelijkheid is dat landen geen onderlinge srijd ten opzichte van elkaar ('beggar-thy-neighbour') kunnen aangaan door allemaal telkens hun valuta te devalueren, met alle inflatierisico's van dien. Het nadeel, zeker gezien de onderlinge verschillen tussen de euro-economieën, is dat een belangrijk en flexibel aanpassingsinstrument verloren is gegaan.

Dat het wisselkoersinstrument is verdwenen, is geen nieuw inzicht. Dit was bekend toen ten tijde van het Verdrag van Maastricht werd besloten een Economische en Monetaire Unie (EMU) in te voeren, maar dit is min of meer voor lief genomen. Wel werd er destijds vanuit gegaan dat de economieën van de EMU-landen naar elkaar toe zouden groeien door de invoering van een gemeenschappelijke munt.

Ook zijn er voorwaarden gesteld aan de EMU-deelname, o.a. op het gebied van het toegestane begrotingstekort en de staatsschuld. Deze zijn later uitgewerkt in het Stabiliteits- en Groeipact. Ten slotte moest een no bail-out clause waarborgen dat landen niet te hulp geschoten mochten worden in geval van financiële nood. De gedachte achter de begrotingsregels en de afschrikkende werking van de no bail-out clause was dat deze zouden voorkomen dat landen in financiële problemen zouden komen.

Inmiddels weten we dat een eurocrisis niet voorkomen is, en dat Griekenland, Spanje, Ierland, Portugal en Cyprus noodgedwongen te hulp gekomen moesten worden om de euro te redden. Er zaten dus weeffouten in de EMU zoals deze oorspronkelijk is ontworpen. Ter nuancering kan aangetekend worden dat grote financiële crises zoals de kredietcrisis en de eurocrisis eens in de zoveel jaar voorkomen, maar niet zo vaak dat deze makkelijk te voorzien zijn. Ook de precieze verschijningsvorm van dergelijke crises is moeilijk voorspelbaar. Dit neemt niet weg dat het van groot belang is er lering uit te trekken om toekomstige crises zoveel mogelijk te voorkomen.

Lessen uit de eurocrisis: weeffouten in de eurozone

Boot, Bovenberg & Jacobs (2011) wijzen op het ontbreken van een adequate bestuursstructuur en een minimale budgettaire achtervang in de eurozone om paniek op de financiële markten te bezweren. Doordat de politiek tijdens de crisis moeilijk tot adequate maatregelen kwam, ontstond er een geloofwaardigheidsprobleem waardoor de rente voor Italië en Spanje onevenredig hoog opliep, hoewel ze opzichzelf wel solvabel waren.

Volgens Paul de Grauwe (2013) zit het probleem in het niet goed organiseren van een lender of last resort. Boot, Bovenberg en Jacobs (2011) vinden dat eurolanden de verliezen van insolvabele landen en banken op elkaar proberen af te wentelen: *“Noord-Europa poogt zijn banken uit de wind te houden door alle aanpassingslast op Zuid-Europa af te wentelen, terwijl Zuid-Europa Noord-Europa gijzelt met de dreiging van een bankencrisis”*.

Jacobs (2012) wijst op het ontbreken van liquiditeitssteun voor solvabele overheden in liquiditeitsnood en onvoldoende ontwikkelde crisisresolutieregimes voor insolvabele overheden en banken die hun schulden moeten herstructureren. Door de afwezigheid van de juiste institutionele randvoorwaarden werd het voor banken en overheden in de perifere landen steeds moeilijker om aan kapitaal te komen, terwijl aan de andere kant de aanwezige banktegoeden werden opgenomen omdat de bezitters geen vertrouwen in de banken hadden.

De Grauwe (2013) ziet verder het ontbreken van automatische stabilisatoren (d.w.z. mechanismen die de overheidsuitgaven tijdens een recessie zodanig op peil houden dat de vraaguitval voor een deel wordt gecompenseerd) op het niveau van de eurozone als een constructiefout van de EMU. Tegelijkertijd beperken volgens hem de Europese

begrotingsregels de werking van de automatische stabilisatoren op nationaal niveau. De Grauwe wijst ook op de 'deadly embrace' tussen de banken en de nationale overheden: de waardedaling van overheidsobligaties van landen die in de problemen zitten is slecht voor de balans van banken die deze obligaties in bezit hebben. Zo komen dus ook de banken weer in moeilijkheden en ontstaat het risico dat de overheid ze moet redden, etc.

Onconventioneel monetair beleid: Hoe hield de ECB de euro overeind tijdens de crisis?

Als gevolg van de financiële crisis hebben centrale banken in de Verenigde Staten (VS), het Verenigd Koninkrijk (VK), Japan en de eurozone maatregelen genomen die verder gaan dan het beleid (m.n. op het gebied van de rente) dat zij onder normale omstandigheden voeren. Deze zgn. onconventionele monetaire maatregelen zijn genomen om ervoor te zorgen dat de financiële markten nog enigszins konden blijven functioneren tijdens de crisis, en om het monetaire beleid te verruimen. Voor dit laatste doel zijn onconventionele maatregelen nodig als de rente reeds zo ver richting nul is verlaagd, dat deze niet of nauwelijks meer verder omlaag kan.

Onconventioneel monetair beleid kan bestaan uit grootschalige liquiditeitssteun aan banken, aankondiging van langdurige extreem lage rentes, en grootschalige interventies in financiële markten, m.n. door het aankopen van effecten. Ook de ECB heeft een dergelijk onconventioneel beleid gevoerd. Zo is er onder soepele voorwaarden op grote schaal krediet verstrekt aan de banken. Op die manier is er eind 2011 en begin 2012 zelfs bruto € 1 biljoen in de bankensector gepompt. Netto gaat het om ca. € 500 miljard als rekening gehouden wordt met de omstandigheid dat banken minder leenden via andere kanalen. De rente boekt keer op keer laagtereclen, en daarnaast zijn er programma's opgetuigd die het mogelijk maken dat de ECB (overheids)obligaties opkoopt op de secundaire markt.

Effecten van de onconventionele maatregelen

Uit onderzoek van Pattipeilohy, Van den End, Tabbae, Frost & De Haan (2013) blijkt dat hoewel de balans van de ECB tijdens de crisis dramatisch is gegroeid, de onconventionele maatregelen slechts een bescheiden invloed hadden op de samenstelling van de ECB-balans wanneer deze wordt vergeleken met die van andere centrale banken zoals de Federal Reserve en de Bank of England.. De grootschalige kredietverstrekking (LTRO's) aan de banken had volgens deze onderzoekers in het algemeen een gunstig korte termijn effect op de rente op overheidsobligaties. Het SMP-programma (voor de aankoop van effecten, m.n. overheidsobligaties) had in de zomer van 2011 een gunstig effect toen het werd geheractiveerd voor Italië en Spanje, maar dit effect was van korte duur.

IMF-onderzoekers concluderen dat onconventioneel beleid grotendeels succesvol is geweest in het bereiken van binnenlandse doelstellingen, vooral toen de financiële onrust het grootst was. Het IMF stelde in 2013 dat onconventioneel beleid nodig kan blijven als de economische omstandigheden niet verbeteren of zelfs verslechteren, maar constateerde ook dat er risico's verbonden zijn aan de toenemende schaal van dit beleid. Het belangrijkste punt van zorg is dat er teveel een toevlucht wordt gezocht in monetaire beleidsmaatregelen, in plaats van structurele financiële en economische hervormingen door te voeren. Aanhoudend ruim monetair beleid kan verder ten koste gaan van de financiële stabiliteit als dit risicovol investeringsgedrag uitlokt. Voortdurende aankoop van effecten kan ook de geloofwaardigheid van de centrale bank aantasten en de inflatieverwachtingen aanwakkeren. Dit geldt met name voor de aankoop van overheidsobligaties, wanneer deze opgevat kunnen worden als monetaire financiering van staatsschuld.

DNB laat zich in haar jaarverslag over 2012 positief uit over de effecten van het beleid, maar schrijft ook dat de vergaande ingrepen van de ECB de financiële risico's voor het Eurosysteem, inclusief DNB, hebben verhoogd. Met haar monetaire maatregelen heeft de ECB volgens DNB vooral tijd gekocht voor overheden en banken om de eigen balansen op orde te brengen en voor Europese politici om noodzakelijke institutionele versterkingen van de muntunie te realiseren.

Volgens Jacobs (2012) heeft de LTRO van begin 2012 de wurggreep tussen banken en hun overheden versterkt omdat perifere banken nog meer obligatierisico's van de overheid in het betreffende land op zich hebben genomen.

Wat is er nog meer nodig?

Jacobs identificeerde in 2012 voor een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer drie noodzakelijke minimumvoorwaarden voor het voortbestaan van de eurozone:

1. een bankenunie met o.a. een Europees depositostelsel
2. herstructureren van schulden van insolvable overheden.
3. een lener-in- laatste-instantie voor solvabele, maar illiquide overheden. Jacobs (2012) noemt het onvermijdelijk dat Europa transfers en garanties organiseert om de muntunie budgettair te borgen en een onafhankelijke monetaire politiek te kunnen blijven voeren.

Over de noodzaak van een bankenunie zijn de deskundigen het in het algemeen wel eens. Boot, Bovenberg en Jacobs (2011) vinden een federaal Europa of een fiscale unie niet per se nodig en zien ook weinig in eurobonds (Europese collectivisering van de staatsschulden van alle betreffende landen zodat landen met hoge schulden kunnen profiteren van een lagere gemeenschappelijke rente). Jacobs (2012) nuanceert dit en is wel voor eurobonds voor specifiek omschreven doelen. Hij stelt dat het bestaande noodfonds feitelijk al met eurobonds wordt gefinancierd, *“met dien verstande dat die eurobonds alleen voor de specifieke noodfondsoperaties worden ingezet en in omvang begrensd zijn”*.

Het kabinet-Rutte II is niet voor de introductie van euro-obligaties vanwege de risico's van moral hazard (landen die hun overheidsfinanciën niet op orde brengen omdat ze via de eurobonds toch goedkoop kunnen blijven lenen) en de mogelijk hogere kosten voor Nederland die de invoering met zich mee kan brengen.

Het kabinet ziet euro-obligaties alleen als mogelijk sluitstuk van de Economische en Monetaire Unie, waarbij eerst aan cruciale randvoorwaarden voldaan moet worden, voordat euro-obligaties aan de orde kunnen zijn.

Joseph Stiglitz (2013) staat positiever tegenover eurobonds: *“Germany and some of the other northern European countries, demonstrating an unseemly lack of European solidarity, have declared that they should not be asked to pick up the bill for their profligate southern neighbors. This is wrong on several counts. For starters, lower interest rates that follow from Eurobonds or some similar mechanism would make the debt burden manageable. The US, it should be recalled, emerged from World War II with a very high debt burden, but the ensuing years marked the country’s most rapid growth ever.”*

Volgens Stiglitz moet de ECB zich niet eenzijdig richten op een stabiele lage inflatie, maar ook op economische groei, werkgelegenheid en financieel stabiliteit. De Grauwe (2013) vindt een fiscale unie op termijn noodzakelijk en wil ook een soort eurobonds waarbij ook de schuldenlanden die de financiering nodig hebben bepaalde specifieke verantwoordelijkheden blijven houden.

Om eventuele verliezen op openmarktoperaties van de ECB af te dekken zijn volgens Jacobs (2012) Europese fondsen nodig, zodat de ECB onafhankelijk kan blijven en verliezen uit noodoperaties nooit monetair gefinancierd kunnen worden door extra euro's te drukken.

Bankenunie

De eurolanden werken momenteel aan de totstandkoming van een Europese bankenunie, waartoe overigens ook de niet-eurolanden van de EU kunnen toetreden.

De belangrijkste onderdelen van de bankenunie zijn:

- Geharmoniseerde regels voor alle banken in de eurolanden.
- De Europese Centrale bank (ECB) wordt de centrale toezichthouder op de bankenunie, samen met nationale toezichthouders. (SSM: Single Supervisory Mechanism). De ECB gaat zelf direct toezicht houden op de grote Europese banken die vaak grensoverschrijdend opereren. Nationale toezichthouders blijven het toezicht uitvoeren op de middelgrote en kleine banken. Indien nodig kan de ECB ook kleinere banken onder direct toezicht plaatsen.
- Een Europees Resolutiemechanisme (SRM: Single Resolution Mechanism). Komt een bank toch in ernstige moeilijkheden, dan moet er een Europese oplossing komen. Een bank kan failliet worden verklaard of de aandeelhouders en crediteuren moeten de verliezen dragen. Een nieuwe Europese instelling, de Single Resolution Board (SRB) besluit hierover.
- Een Permanent Europees noodfonds. Dit fonds leent geld aan eurolanden met financiële problemen om de financiële stabiliteit in Europa te garanderen. (ESM: European Stability Mechanism). Het noodfonds is bedoeld voor uitzonderlijke gevallen waarin de bijdrage van de aandeelhouders en crediteuren onvoldoende is. In acht jaar tijd vullen banken dit fonds met € 55 miljard.

De ECB heeft samen met de European Banking Authority een Balance Sheet Assessment (BSA) opgezet voor 128 banken die samen 85% van het balanstotaal van alle banken in het eurogebied vertegenwoordigen. De BSA bestaat onder meer uit een Asset Quality Review en stress tests. Intussen is bekend geworden dat Europees toezichthouder Eiopa ook de grote verzekeraars gaat onderwerpen aan een Europese stresstest.

Conclusie

Diverse toonaangevende economen zijn kritisch op de strikte Europese begrotingsregels die landen tot bezuinigingen dwingen die de economie verder schaden. Andere economen, zoals Lex Hoogduin, vinden daarentegen dat bezuinigingen nodig zijn om de overheidsfinanciën weer onder controle te krijgen. Wie er ook gelijk heeft, er is meer nodig om de euro in de toekomst stabiel te houden. De afgelopen jaren is gebleken dat er weeffouten in de instituties rondom de euro zaten. In de eurolanden bestond weinig draagvlak om vergaande maatregelen te treffen om de euro te redden, maar het voortslepen van de crisis liet zien dat de genomen maatregelen telkens 'too little, too late' waren zodat er later alsnog aanvullende instrumenten moesten worden ingezet.

Nu zijn de deskundigen het er over eens dat er een belangrijke stap wordt gezet met de vorming van een bankenunie. Ook hier is echter de vraag: is het genoeg? In het Centraal Economisch Plan 2014 uit het Centraal Planbureau (CPB) twijfels over lange overgangperiodes, ingewikkelde procedures en het vooralsnog ontbreken van een gezamenlijk verzekeringssysteem van banktegoeden. In een artikel in de ESB van 2 mei 2014 stelt Clemens Kool dat het glas half leeg is:

- Het toezicht op de ca. 130 grootste en meest internationaalactieve banken komt bij de ECB, maar het toezicht op de ongeveer 6000 andere banken blijft feitelijk bij de nationale toezichthouders. Dit kan de nationale toezichthouders speelruimte geven om naar eigen inzicht te handelen.
- Het resolutiefonds zal na 8 jaar gedationaliseerd zijn, maar zal in eerste instantie bestaan uit nationale compartimenten waardoor de risicodeling aanvankelijk beperkt is. Het depositiegarantiesysteem kent in nog sterkere mate een nationale opzet.
- Kool heeft twijfels over de slagvaardigheid en onafhankelijkheid van het SRM.

- I.t.t. Nederland hebben og weinig Europese landen een wettelijk geregeld bail-insysteem om aandeelhouders en debiteuren te kunnen laten meebetalen als een bank failliet dreigt te gaan. Voltooing van een uniform Europees afwikkelingsmechanisme laat waarschijnlijk nog even op zich wachten.

Afgezien van de noodzakelijke vorming van een bankenunie vereist een sterke euro niet in de laatste plaats een sterke Europese economie. Als je het van de zonnige kant bekijkt, biedt de eurocrisis een goede aanleiding om de Europese economieën (bijvoorbeeld op het gebied van de arbeidsmarkt, de pensioenen en het functioneren van dienstenmarkten) zodanig te hervormen dat ze voldoen aan de eisen van de 21ste eeuw.

Toch is één van de fundamentele problemen van de eurozone met dit alles nog steeds niet opgelost. Zolang landen als Duitsland en Nederland aanhoudend grote overschotten op de lopende rekening van hun betalingsbalans hebben en dit in stand houden met een enigszins mercantilistisch beleid gericht op loonmatiging en export naar andere eurolanden, blijft het voor de perifere landen moeilijk om zich uit de problemen te exporteren en vergt dit op zijn minst een pijnlijk aanpassingsproces met risico's voor de economische en politieke stabiliteit in Zuid-Europa (en daarmee uiteindelijk ook in de rest van Europa).

Door het opgeven van het wisselkoersinstrument en het aan regels binden van het begrotingsbeleid zijn de nationale instrumenten voor het realiseren van macro-economische aanpassingen zoals gezegd beperkt. Een Europese manier toch om de schuldenlast van eurolanden te verminderen zou gevonden kunnen worden in het aansturen op een hogere inflatie, zodat de schulden minder waard worden en reële (voor inflatie gecorrigeerde) lonen dalen zonder dat de nominale lonen omlaag hoeven. Dit is echter een riskante strategie die ook in strijd is met de officiële doelstelling van de ECB en de wens van Duitsland, het machtigste euroland.

Een hogere inflatie kan het economische aanpassingsproces soepeler laten verlopen maar benadeelt tevens de kredietverstrekkers (zoals pensioenfondsen) en kan de geloofwaardigheid van de ECB en de euro schaden. Een ruimer monetair beleid kan daarnaast onbedoeld inflatie in financiële markten of onroerend goed (bijvoorbeeld de Duitse huizenmarkt) voeden. Zeepbellen op deze markten kunnen weer een volgende crisis veroorzaken. Een ander bezwaar is dat perifere landen er ook baat bij hebben als ze hun economie hervormen, dit schept nieuwe kansen. 'Makkelijke' oplossingen zoals een hogere inflatie leidt ertoe dat zaken op hun beloop worden gelaten en structurele problemen niet worden aangepakt.

Stand van zaken

De economie

Het Centraal Planbureau (2014) verwacht voor het eurogebied in 2014 een economische groei van 1% en voor volgend 2015 een groei van 1½%. Duitsland zit beide jaren boven dit gemiddelde. De groei in Italië en Portugal is zwak, maar die in Spanje en Griekenland trekt aan. De inflatie in het eurogebied blijft laag, volgens het CPB vooral door de zeer lage en in soms negatieve prijsontwikkeling in een aantal zuidelijke landen waar de (reële en nominale) loondalingen van de afgelopen jaren doorberekend worden in de prijzen. Inmiddels groeit in de loop van het voorjaar het optimisme over de Zuid-Europese economieën.

De ministers van Financiën van de Eurogroep hebben op 5 mei 2014 het besluit van de Portugese regering verwelkomd om het steunprogramma zonder verdere steun te verlaten. Ierland had zijn steunprogramma al in december 2013 verlaten.

De Europese Commissie heeft op 5 maart 2014 de diepteonderzoeken in het kader van de macro-economische onevenwichtighedenprocedure (MEOP) gepubliceerd, maar heeft nog geen landenspecifieke aanbevelingen gedaan. Deze worden begin juni 2014 verwacht er worden mede gebaseerd op de in april ingediende Nationale Hervormingsprogramma's en Stabiliteits- en Convergenceprogramma's in het kader van het Europees semester. De Ecofin Raad heeft de rapportage van de Europese Commissie op 6 mei besproken en heeft de Commissie uitgenodigd met landenspecifieke aanbevelingen te komen. Minister Dijsselbloem verwacht dat de Europese Commissie begin juni besluit of zij landen met een buitensporige onevenwichtigheid in een Buitensporige Onevenwichtighedenprocedure plaatst.

Bankenunie

De Europese Commissie, het Europees Parlement en de Raad (van Europese ministers) zijn het op 20 maart 2014 politiek eens geworden over het Single Resolution Mechanism (SRM). Afsproken is dat het fonds dat bij het SRM hoort voor een bepaald bedrag op de markt geld kan ophalen als een nationaal compartiment leeg raakt. Het fonds wordt in acht jaar gevuld met € 55 miljard door de banken uit alle deelnemende landen.

In het begin blijven de gestorte bedragen verbonden aan het land waaruit het geld komt. In de loop van 8 jaar gaan die nationale compartimenten geleidelijk op in een gemeenschappelijk fonds. Deze zgn. mutualisering wordt bovendien versneld. Na het eerste jaar is 40% gemutualiseerd. De Single Resolution Board (SRB) mag na consultatie van de Europese Centrale Bank zelf vaststellen of een bank in ernstige problemen is geraakt). De procedure voor het besluit om in te grijpen bij een bank is vereenvoudigd. De SRB beslist en de Europese Commissie kijkt op zeer korte termijn mee.

Het triloogakkoord van 20 maart is op 27 maart bevestigd door de Raad. Het Europees parlement is in april akkoord gegaan.

In aanvulling op het akkoord over het SRM moet er een intergouvernementeel verdrag (Intergovernmental Agreement, IGA) worden gesloten. Het IGA regelt de afdracht van de bijdragen aan het resolutiefonds (SRF) en de geleidelijke risicodeling.

In december 2013 is Danièle Nouy aangesteld als voorzitter van de raad van bestuur die verantwoordelijk is voor het Europees Banktoezicht. In november 2014 zal de ECB deze

toezichtstaak op zich nemen, mits de ECB er tegen die tijd klaar voor is. Eind april 2014 zijn de details van de stresstest bekend geworden aan de hand waarvan de Europese Bankenautoriteit (EBA) de 128 grootste en meest internationale banken van Europa beoordeelt. Zo wordt o.a. het effect bekeken van een verdere daling van de Nederlandse huizenprijzen met 21% tot 2016.

De Ecofin Raad van 6 mei 2014 heeft een richtlijn aangenomen die de nationale regels voor herstel en resolutie van banken harmoniseert. Lidstaten moeten vooraf resolutiefondsen gaan opzetten. Er zijn ook afspraken gemaakt over 'bail-in', het laten meebetalen van aandeelhouders en crediteuren aan de redding van banken. Deposito's beneden de € 100.000 zijn hiervan uitgezonderd. Lidstaten hebben tot 31 december 2014 de tijd om de richtlijn om te zetten in nationale wetgeving. De bail-in voorzieningen treden in 2016 in werking, en de resolutiefondsen moeten in 2025 een omvang hebben bereikt van ten minste 1% van de gedekte tegoeden van alle kredietinstellingen in het betreffende land.

Leverage Ratio

Nederland scherpst de kapitaaleisen voor Nederlandse systeembanken aan en wil dat deze uiterlijk in 2018 hun leverage ratio naar minimaal 4% hebben gebracht. Deze verhoging gaat verder dan de bestaande internationale (Bazelse) afspraken die tot op heden zijn gemaakt.

Europa 2020 strategie

Er komt een eerste tussentijdse evaluatie van de Europa 2020 strategie. De Europese Commissie zal een publieke consultatie over de Europa 2020 strategie houden, op basis waarvan zij begin 2015 mogelijke voorstellen zal doen voor de aanpassing van de strategie. Ook het Nederlandse kabinet zal reageren op deze publieke consultatie. Als lidstaten hun nationale ambities niet verhogen, zullen drie van de vijf Europa 2020 doelen niet behaald worden, te weten werkgelegenheid, investeringen in innovatie en armoedebestrijding.

Mijlpalen

Februari 1992

EG-landen ondertekenen het verdrag van Maastricht, dat de basis legt voor de Economische en Monetaire Unie en de euro.

Juni 1997

Nadat eind 1996 al politieke overeenstemming is bereikt, maakt de Europese Raad in 1997 formele afspraken over begrotingsdiscipline in het Stabiliteits- en Groeipact.

Januari 2001

Ook Griekenland treedt toe tot de euro.

November 2003

Ecofin Raad besluit geen buitensporigtekortprocedure te ondernemen tegen Frankrijk en Duitsland en verwerpt een aanbeveling daartoe van de Europese Commissie.

Augustus 2007

Naar aanleiding van de subprime-crisis in de Verenigde Staten verschaft de ECB zeer korte ('overnight') liquiditeit aan de interbancaire geldmarkten door een reeks 'fine-tuning' transacties. Op 9 augustus 2007 gaat het om een bedrag van € 94,8 miljard. De ECB verschaft ook extra liquiditeit via haar reguliere transacties.

December 2007

De ECB verschaft, in samenwerking met het Amerikaanse Federal Reserve System, financiering in dollars aan de banken in het eurogebied, om zo tekorten aan liquiditeit in dollars tegen te gaan.

September 2008

Als de Amerikaanse investeringsbank Lehman Brothers omvalt, verspreidt de kredietcrisis zich. Ook Nederland moet diverse financiële instellingen (w.o. Fortis/ABN-AMRO, ING) te hulp schieten om te voorkomen dat ze omvallen

Oktober 2008

- De ECB kondigt een nieuwe procedure aan voor verstrekking van liquiditeit aan Europese banken en stapt over op een beleid van volledige toewijzing met vaste rentetarieven: de banken van het eurogebied kunnen onbeperkt liquiditeit krijgen van de ECB tegen de basisherfinancieringsrente, op voorwaarde dat zij adequaat onderpand inbrengen. Het systeem van beperkte toekenning aan de hoogste bidders wordt losgelaten, het scala van beleenbaar onderpand wordt uitgebreid en de looptijden van de leningen aan de banken worden verlengd. Ook komt er een programma voor de aankoop van (door hypotheek) gedekte obligaties, het Covered Bond Purchase Programme (CBPP).
- De basisrentetarieven worden verlaagd. De belangrijkste herfinancieringsrente gaat op 8 oktober 2008 omlaag met 50 basispunten. In totaal verlaagt de ECB deze rente tussen oktober 2008 en mei 2009 met 325 basispunten naar 1%.
- Om tekorten in vreemde valuta bij de Europese banken te voorkomen worden er swap-arrangementen opgezet, met name in samenwerking met de Amerikaanse Federal Reserve voor het omwisselen in dollars.

November 2008

Europees Herstelplan van de Europese Commissie bevat plan voor een tijdelijk economisch stimuleringspakket van € 200 miljard, waarvan € 170 miljard in 2009 door de EU-lidstaten en € 30 miljard door de Europese Investeringsbank. De Europese Raad neemt het plan in december over.

Oktober 2009

Net na het aantreden van een nieuwe Griekse regering onthult de minister van Financiën dat zijn voorgangers stelselmatig veel te rooskleurige cijfers over het Griekse begrotingstekort hebben gepresenteerd. Griekenland heeft jarenlang gelogen over zijn financiële positie. Het begrotingstekort in 2009 wordt eerst geraamd boven de 10% BBP, en vervolgens op 12,7% BBP.

Mei 2010

- De Eurolanden en het IMF maken bekend Griekenland te steunen met een lening van € 110 miljard. Deze lening moet de stabiliteit in Griekenland en in de rest van de eurozone herstellen. Het Nederlandse aandeel in deze lening bedraagt € 4,7 miljard.
- In verband met de schuldencrisis besluit de ECB een Programma voor de effectenmarkten (Securities Markets Programme, SMP) in te voeren. Via dit programma kunnen de ECB en de nationale centrale banken van het eurogebied interveniëren op bepaalde markten voor schuldbewijzen, voornamelijk die voor overheidsobligaties. Dit betekent dat de ECB staatsobligaties van eurozonelanden opkoopt als de betreffende obligatiemarkt 'wanordelijk' functioneert. De aankopen kunnen uitsluitend worden verricht op de secundaire markt (tegen marktprijzen), overeenkomstig het Verdrag, dat aankopen rechtstreeks van overheden verbiedt. Het totale aantal aangekochte obligaties die nog niet zijn verlopen wordt elke week gesteriliseerd (d.w.z. aan de markt onttrokken), zodat de algehele liquiditeitssituatie op de interbancaire geldmarkt onveranderd blijft. Het SMP-programma wordt op 10 mei bekend gemaakt, de dag na de verkiezingen in de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen. Na de bekendmaking uit Bundesbankpresident Weber in de pers kritiek op de invoering van het programma.

Mei/juni 2010

Europese ministers van Financiën besluiten tot de oprichting van twee tijdelijke noodfondsen. De European Financial Stability Facility (EFSF) krijgt een omvang van € 500 miljard, en het European Financial Stability mechanism (EFSM) met een omvang van € 60 miljard.

Juni 2010

De Europese Raad stelt de EU 2020-strategie vast. Dit is de langetermijnstrategie van de Europese Unie voor een sterke en duurzame economie met veel werkgelegenheid. Deze strategie moet ervoor zorgen dat de Europese economie zich ontwikkelt tot een zeer concurrerende, sociale en groene markteconomie en bouwt voort op de Lissabonstrategie.

November 2010

Ierland is het tweede land dat in de problemen komt door een forse staatsschuld en een begrotingstekort. Aanvankelijk wijst Ierland Europese steun af, maar uiteindelijk bezwijkt het land onder de druk en vraagt het de EU en het IMF om steun. Europa en het IMF gaan akkoord met een lening van € 67,5 miljard. Ierland is het eerste land dat een beroep doet op de tijdelijke Europese noodfondsen EFSF en EFSM. Eind november worden de hoofdlijnen van het permanente noodfonds (ESM) vastgesteld.

Mei 2011

Portugal krijgt een lening van € 78 miljard van Europa en het IMF. Portugal is het tweede land dat een beroep doet op de tijdelijke noodfondsen EFSF en EFSM.

Juni 2011

Instelling Europees Semester. Het Europees semester is het kader voor de afstemming van het economisch beleid van de lidstaten van de Europese Unie. Met het semester kan de EU de economische ontwikkelingen in de lidstaten scherper in de gaten houden om economische problemen in een lidstaat in de toekomst te voorkomen.

Augustus 2011

Als de eurocrisis medio 2011 verhevigt, wordt het SMP-programma geheractiveerd..

Oktober 2011

Eurolanden maken afspraken over begrotingsdiscipline, de Griekse schulden en het versterken van het Europees noodfonds. Het tweede steunpakket voor Griekenland wordt vastgesteld op € 130 miljard en vervangt het pakket van juli 2011. Onderdeel van dit steunpakket is dat de banken de helft van de Griekse schulden kwijtschelden.

November en december 2011

De ECB verlaagt de herfinancieringsrente in twee stappen van 25 basispunten van 1,5% naar 1%.

December 2011

De ECB besluit twee langerlopende herfinancieringstransacties (longer term refinancing operations, LTRO's), met een looptijd van 36 maanden, uit te voeren. Bij de eerste transactie, op 21 december 2011, wordt € 489,2 miljard aan leningen toegewezen aan bij elkaar 523 banken.

Daarnaast besluit de ECB de beschikbaarheid van onderpand uit te breiden door de rating-drempel voor bepaalde effecten op onderpand van activa te verlagen en door de nationale centrale banken, als tijdelijke maatregel, toe te staan additionele kredietvorderingen (bankleningen) die voldoen aan specifieke criteria, te accepteren als onderpand.

De verantwoordelijkheid die besloten ligt in de acceptatie van dergelijke kredietvorderingen, wordt gedragen door de nationale centrale bank die toestemming geeft tot het gebruik ervan. Ten slotte besluit de ECB de reserveratio van 2% te verlagen naar 1%, om op die manier onderpand vrijer te maken en de bedrijvigheid op de geldmarkt te ondersteunen.

December 2011

- Six Pack van kracht. Dit pakket aan wetgevingsvoorstellen bundelt de Europese begrotingsregels en het toezicht op macro-economische onevenwichtigheden, en moet het Groei- en stabiliteitspact versterken.
-
- ECB besluit tot twee long term refinancing operations (LTRO) met een looptijd van 36 maanden om liquiditeit in de banken te pompen. De eerste LTRO heeft een omvang van € 489,2 miljard. In februari 2012 is er een tweede LTRO, met een omvang van € 529,5 miljard. De twee LTRO's hebben samen een omvang van ruim € 1 biljoen.

Februari 2012

Bij de tweede LTRO op 29 februari 2012 leent de ECB € 530 miljard aan in totaal 800 banken, waarvan 460 uit Duitsland. Met de twee LTRO's is samen ongeveer € 1 biljoen bruto gemoeid. Netto gaat het om ca. € 500 miljard, omdat banken deels minder leenden via andere kanalen. De verstrekking van middelen met een lange looptijd was mede bedoeld om de banken te helpen om te voldoen aan de nieuwe Baselse eisen voor de financiering van de banken.

Juni 2012

- Op 5 juni brengt de voorzitter van de Europese Raad, Van Rompuy, een bezoek aan Nederland. Hierbij komt het tot een aanvaring met premier Rutte. Volgens Rutte was het kabinet er tegen het pad op te gaan richting een transfer-Unie met bijbehorende instrumenten en is deze boodschap *“in stevige termen aan de heer Van Rompuy meegedeeld tijdens de ontmoeting in het Catshuis”*. In april 2014 suggereerde de Volkskrant dat Rutte zou hebben gedreigd dat Nederland de eurozone zou verlaten, maar Rutte zelf ontkent dit.
- De eurolanden besluiten dat het permanente noodfonds voor landen ook banken direct financieel mag gaan ondersteunen. Voorwaarde is wel dat er eerst een sterke Europese toezichthouder op de financiële sector komt.

Juli 2012

- Eurolanden keuren lening van maximaal €100 miljard aan de Spaanse overheid goed, die de lening kan gebruiken om kapitaalsteun te geven aan de bankensector. Spanje krijgt een jaar langer de tijd om zij buitensporige tekort terdug te dringen (onder de 3% BBP in 2014)
- ECB-president Draghi zegt dat de ECB binnen zijn mandaat alles zal doen wat nodig is om de euro te behouden: *“Believe me, it will be enough.”*

September 2012

- De Europese Commissie presenteert voorstellen voor Europees banktoezicht door de ECB.
- De ECB maakt bekend dat het SMP-programma wordt vervangen door een programma van Rechtstreekse Monetair Transacties ('Outright Monetary Transactions', OMT's). Dit maakt het onder voorwaarden mogelijk om onbeperkt overheidsobligaties op te kopen op de secundaire markt. Wel moeten de aankopen gesteriliseerd worden. Bundesbankpresident Weidmann stemt tegen en vindt dat het OMT-programma de schuldenlanden helpt om onder de marktdiscipline uit te komen.

Oktober 2012

- Europees Stabieliteitsmechanisme operationeel. Op 8 oktober treedt het ESM in werking. Dit permanent financieel noodfonds verstrekt leningen aan EU-lidstaten die in financiële problemen verkeren. Het ESM vervangt de tijdelijke Europese noodfondsen.
- Oprichting bankenunie: tijdens de EU-top in oktober besluiten regeringsleiders dat er een gemeenschappelijk toezicht moet komen voor banken in de eurozone.

November 2012

Versoepeling voorwaarden steun aan Griekenland. Griekenland kon niet voldoen aan de voorwaarden voor het verkrijgen van een nieuwe leningen van de EU. Daarom is afgesproken om de voorwaarden voor de leningen te versoepelen. De rente op de leningen wordt verlaagd en de looptijd verlengd. De winst die de ECB op Griekse obligaties maakt, wordt teruggegeven aan de Grieken. Door de economische tegenwind krijgt Griekenland 2 jaar extra om het begrotingstekort terug te brengen.

December 2012

Tijdens de EU-top in december 2012 besluiten de Europese regeringsleiders dat de ECB een centrale rol krijgt als financieel toezichthouder op de Europese bankensector. Banken met meer dan €30 miljard op de balans of meer dan 20% van het BBP komen onder toezicht van de ECB. Ook de banken die al Europese staatssteun krijgen, vallen onder het Europese toezicht. De ECB kan daarnaast ingrijpen bij kleinere banken wanneer hiervoor aanleiding is. De Europese Raad roept de Raad, het Europees Parlement en de Europese Commissie op voor het eind van de zittingsduur van het huidige Europees Parlement in 2014 een definitief akkoord te bereiken over een Single Resolution Mechanism (SRM).

Januari 2013

Het Verdrag voor Stabiliteit, coördinatie en governance in de EMU (begrotingspact/fiscal compact) treedt in werking.

Maart 2013

Nieuw akkoord ministers van Financiën van de eurolanden over de voorwaarden voor een steunprogramma voor Cyprus. De lening van maximaal € 10 miljard wordt verstrekt door het Europees noodfonds ESM en het IMF. Een eerder overeengekomen steunprogramma werd op 16 maart verworpen door het Cypriotische parlement.

Juni 2013

De ministers van Financiën bereiken een akkoord over regels voor het redden en afwikkelen van een bank. De kosten hiervan komen in eerste instantie voor rekening van degenen die eerder profiteerden van de risico's die de bank nam. Daarna betalen andere banken via een resolutiefonds mee. Pas in laatste instantie kan een beroep worden gedaan op een publieke achtervang. Via het depositogarantiestelsel blijven tegoeden tot €100.000 gegarandeerd. De Eurogroep besluit in het ESM maximaal €60 mrd te reserveren voor directe bankensteun in de eurozone.

Juli 2013

Op 10 juli 2013 heeft de Europese Commissie een voorstel gepresenteerd voor de oprichting van een Europees resolutiemechanisme (Single Resolution Mechanism, SRM). Dit bestaat uit een Europese resolutieautoriteit en een gemeenschappelijk resolutiefonds. De resolutieautoriteit moet een systeembank die in grote problemen verkeert, ordelijk kunnen afwikkelen. Verliezen zullen in de eerste plaats privaat worden geleden. Uit het resolutiefonds kan tijdelijke financiering worden verstrekt, dat de Europese banken vooraf financieren.

Oktober 2013

De Europese Raad vraagt de Eurogroep de laatste hand te leggen aan de richtsnoeren voor directe herkapitalisatie door het ESM. De bedoeling is dat het ESM, nadat het gemeenschappelijk toezichtsmechanisme is ingevoerd, banken rechtstreeks kan herkapitaliseren. Zoals in juni 2013 afgesproken moeten er ook regels worden uitgewerkt

December 2013

De Ecofin Raad bereikt op 28 december een akkoord over het voorstel van de Europese Commissie voor de oprichting van een Europees resolutiemechanisme (Single Resolution Mechanism, SRM) dat samen met het Europese toezichtmechanisme (Single Supervisory Mechanism, SSM) onderdeel uitmaakt van de bankenunie.

Maart 2014

Op 20 maart wordt een politiek triloogakkoord bereikt tussen de Raad en het Europees Parlement bereikt over het Single Resolution Mechanism (SRM). De Raad en het EP moeten nog wel formeel met het akkoord instemmen. Het akkoord houdt o.a. het volgende in:

- Er wordt een Europese resolutieautoriteit (Single Resolution Board, SRB) opgericht en een door de banken gefinancierd Europees resolutiefonds (Single Resolution Fund, SRF).
- De SRB wordt primair voor de banken die op basis van het Europees toezichtmechanisme (SSM) onder direct toezicht staan, aangevuld met de banken die grensoverschrijdend actief zijn.
- De nationale resolutieautoriteiten zijn primair verantwoordelijk voor de overige banken die onder indirect toezicht van de ECB staan.
- De ECB krijgt de primaire bevoegdheid krijgt om vast te stellen of een bank faalt of dreigt te falen. De ECB doet deze vaststelling na consultatie van de SRB, maar de SRB kan dit ook zelf doen na de ECB geïnformeerd te hebben.
- De Europese Commissie zal resolutiebesluiten van de SRB goed- of afkeuren. De Raad wordt alleen betrokken indien de EC bezwaar maakt tegen het resolutiebesluit van de SRB, omdat het besluit niet voldoet aan het criterium dat resolutie van de bank in het algemeen belang is, of als de EC een wijziging voorstelt ten aanzien van het gebruik van het resolutiefonds in het resolutiebesluit.

April 2014

Op 15 april stemt het Europees Parlement (EP) in met de SRM Verordening, de herstel- en resolutierichtlijn (Bank Recovery and Resolution Directive, BRRD), en de richtlijn depositogarantiestelsels (Deposit Guarantee Schemes Directive, DGSD). Met de DGSD wordt de regelgeving voor nationale depositogarantiestelsels voor een groot deel geharmoniseerd.

Universiteit
Leiden

Centre for Professional Learning

Kiezen voor Kennis

Op het snijvlak van politiek, bestuur en recht bieden wij een rijk palet aan verdiepend postacademisch onderwijs en praktijkgerichte leertrajecten. In onze opleidingen komen wetenschappelijke inzichten, actuele kwesties en netwerken uit binnen- en buitenland bij elkaar. Thuis in Europa, gesitueerd in het hart van Den Haag.

Wij staan voor aansprekend onderwijs in een interactieve setting, innovatief en internationaal. Even weg van de dagelijkse routine plaatst u uw werk in een breder perspectief. Wij zijn een team van dynamische professionals in leren en ontwikkelen, academisch opgeleid en deskundig op de inhoud. Ervaren in het opleiden van trainees en young professionals. En goed vertrouwd met de werkpraktijk en leervragen van ervaren medewerkers en leidinggevendenden.

Leergang Politiek Bestuurlijke Sensitiviteit

PBS betekent anticiperen en balanceren. Ogenscheinlijk 'kleine' thema's kunnen, vaak onverwacht, uitgroeien tot een politieke bananenschil. De Leergang biedt u een kijkje achter de schermen en vergroot uw inzicht in het functioneren binnen een politiek-bestuurlijke omgeving. Samen met uw collega's versterkt u uw politieke antenne en ervaart u de veelzijdige dynamiek van het politiek-bestuurlijk krachtenveld in de door ons gesimuleerde beleidsarena. **Start in november.**

*'Professionals have two jobs:
handling today's issues and
getting ready for the future'*

*Drs. Nikol Hopman, Hoofd Centre
for Professional Learning*

**Meer informatie over ons vindt u
op onze website**

Leergang Public Affairs

PA betreft het behartigen van de belangen voor de organisatie waar u voor werkt. Het gaat om het effectief beïnvloeden van beleid- en besluitvorming. Vaak is het belangrijk beleidsmakers in een vroeg stadium te informeren over de impact van voorgesteld beleid. Of vroegtijdig alternatieve maatregelen aan te dragen. De media zijn in toenemende mate een factor en actor van betekenis. Om in deze dynamische omgeving invloed uit te kunnen (blijven) oefenen is kennis van de Haagse en Europese besluitvormingsprocessen van belang. Evenals strategisch inzicht in de juiste momenten waarop u de belangen van uw organisatie of bedrijf onder de aandacht kunt brengen. **Start 2 september.**

Leergang Terrorisme, Recht en Veiligheid'

Vraagstukken op het gebied van terrorisme en veiligheid staan veelvuldig in de belangstelling. Deze Leergang biedt ervaren praktijkdeskundigen een diepgaand overzicht van de actuele ontwikkelingen, gekoppeld aan de nieuwste wetenschappelijke inzichten. De focus ligt daarbij op een nadere verkenning van de verschijningsvormen van terrorisme en radicalisering enerzijds en de strijd ertegen, in nationale en internationale context. In samenwerking met kerndocent prof. dr. Edwin Bakker van het Centre for Terrorism and Counterterrorism. **Start in oktober.**

Leadership in Complex Contexts

De wereld is volop in beweging; leiders van bedrijven en organisaties zien zich voor de taak gesteld om vaak structurele veranderingen doorvoeren. Maar hoe kies je de juiste richting en op basis waarvan? Deze en andere vragen komen aan de orde in de Masterclasses Leadership. In deze Masterclasses komen onderzoek, onderwijs en praktijk bij elkaar om gezamenlijk tot nieuwe inzichten over leiderschap te komen. De Masterclasses bieden geen pasklare oplossingen. Verbinding en samenwerking staan centraal: tussen wetenschap en praktijk; en tussen generaties. In dialoog met de deelnemers komen we tot nieuwe inzichten om de leiderschapsrol succesvol invulling te geven. Dat creëert meerwaarde en brengt leiderschap naar een hoger niveau. **Start 12 juni.**

Leergang Filosofie, Politiek en Economie: PPE

Bij PPE gaat het om verdieping en reflectie, terug naar de kern. Op interactieve en indringende wijze maakt u kennis met grote filosofische, politieke en economische thema's en de achterliggende waarden. In dialoog met de docenten plaatst u de waan van de dag in perspectief. Deze nieuwe Leergang is een verkorte versie van de universitaire opleiding 'Politics, Philosophy and Economics', voor een groot deel van de British 'ruling elite' de opmaat voor hun huidige positie. **Start eind oktober.**

Oud-MEP'ers in de politiek

Van het Model European Parliament naar de echte zetels

Marc Frans, deelnemer van zowel de provinciale als de nationale Model European Parliament (MEP)-conferentie in 2007, heeft zich kandidaat gesteld voor de komende verkiezingen van het Europees Parlement. MEP Nederland heeft een interview met hem op de website gepubliceerd. Hij vertelt daarin over zijn politieke ambities en de invloed van het MEP op zijn politieke carrière.

"De activiteiten binnen het MEP geven je inzicht in je mogelijkheden en talent. Het is politiek bedrijven op een serieuze manier."

Lees het hele interview op: www.mepnederland.nl/marcfrans

Op de website van MEP Nederland staat ook het **interview met Martijn van Dam**, lid van de Tweede Kamerfractie van de PvdA.

"Tijdens het MEP leer je je opvatting te delen en te verdedigen, je leert ook naar anderen te luisteren en tot compromissen te komen."

Dit zijn allemaal vaardigheden die niet alleen in de politiek, maar eigenlijk overal van pas komen."

Website EuropeseVerkiezingen.com

Van EuropaNu en Parlement & Politiek

Nu de gemeenteraadsverkiezingen achter de rug zijn, is het tijd om de blik te richten op de verkiezingen van het Europees Parlement op 22 mei. Het **Parlementair Documentatie Centrum**, partner van het Montesquieu Instituut, heeft daarom een website gelanceerd over de Europese Verkiezingen: www.EuropeseVerkiezingen.com.

De onafhankelijke website informeert zowel de pers als de kiezer op effectieve wijze over de aanstaande Europese verkiezingen. Naast het laatste nieuws biedt de website achtergronden en interviews met lijsttrekkers van deelnemende Nederlandse partijen.

Wilt u alles weten over de debatten van de kandidaten voor het voorzitterschap van de Europese politieke partijen en op de hoogte blijven van het laatste nieuws? Raadpleeg dan EuropeseVerkiezingen.com of volg ons op Twitter via [@VerkiezingenEP](https://twitter.com/VerkiezingenEP)

Blijf op de hoogte van alle activiteiten van het Montesquieu Instituut en volg ons via

DANKZIJ HET INTERNET IS EUROPA ONZE REGIO GEWORDEN

PLEXIGLAS PRINTS

FOTOBEGANG OP MAAT

DISPLAYS

BIERVILTJES

FOTO CANVAS

WHITEBOARDS

WIT PRINTEN / WITTE INKT

VISITEKAARTJES

DRUKKEN OP KRANTENPAPIER

RECLAME BORDEN

ROLL UP BANNER

PICCHAIR

PRINTEN

PLOTSERVICE

KOPIËREN

SCANSERVICE

ARCHIEF DIGITALISEREN

DIGITAAL DRUKKEN

DIGITAAL ZEEFDUKKEN

DIGITAAL FREZEN

LAMINEREN

PLASTIFICEREN

AFWERKING

3D PRINTEN

PREPRESS

WEBDESIGN EN PRODUCTIE

CONCEPT ONTWIKKELING

GRAFISCHE VORMGEVING

AUGMENTED REALITY

FOTOGRAFIE

INTERNATIONALE VERZEND
SERVICE BINNEN EN BUITEN
EUROPA

REPRO- VAN DE KAMP

